

vánvaló tapasztalatát is magában foglaló deklaráció vagy a kortárs magyar irodalom egészéről, vagy Kiss Annának erről az irodalomról alkotott képéről, tudásáról mond valami nagyon elgondolkodtatót, sőt *különösét*.

Bodor Béla

CSAK OLVASHATÓ EMLÉKEZET

*Kukorelly Endre: ROM. A szovjetónió története
Jelenkor, Pécs, 2000. 122 oldal, 1100 Ft*

Számvetés ez, számbavétel? A nyelvvel lehet játszani, de mindig ő nyer, hiszen maga a játék, ő diktálja a szabályokat, még a szabálytalanoknak tűnőket is. Tehát: *ki mit* vesz számba, azaz a szájára, *hogyan* és *miért*. Kezdem a *mivel*: valaki elbeszél egy személyes sorsot vagy egy átlag, egyszerű magyarországi magyar történeteit, észrevételeit, vagy az 1989 utáni magyar politikai helyzetet, vagy a II. világháború utáni magyar rendszer kommunista uralmát, vagy a Tanácsköztársaságtól jelen lévő kommunista beállítottságot, vagy a keleti blokk politikailag szabályozott életét, vagy a Szovjetunió alakulása és bukása közti időszakot, vagy az emberiség egyetemes veleszületett butaságát, amelynek egyik megnyilvánulása a kommunista rezsim(ek) létrejötte és hosszú-hosszú jelenléte. Mindez szóba kerül, de ennél azért kevesebbet rejt magában a könyv. A „*hogyan* pontosan mit?” előtt azonban meg kell találni a *kit*, a beszélőt. Könnyű lenne azt mondani, hogy mi sem egyszerűbb, bármit szövegelnek is a szerzői szubjektum írásba oltásáról, természetesen Kukorelly Endre a véleménynyilvánító, a kommentátor, az ő szájából folyik a beszéd. Elképzelhető, de mit mond erről maga a beszélő: „*Úgy sem lehet elmesélni. Pont ezért igyekszem, aztán majd ettől az igyekezettől ezt-azt elmond helyettem a nyelv. Elmondja, kihagyja, lesz valahogy.*” (7.) Tehát az igyekvő helyettesíti magát a nyelvvel, az ő szájából tényleg „csak” folyik a beszéd. Mihelyt azonban a nyelvet találjuk beszélőként, a *miért* és a *hogyan* is (és a felelősség is) elvileg a nyelvet terheli, a *miről*

nem is beszélve. A nyelv álca, ami mögé el lehet bújni, vagy megkerülhetetlen arc, ami történetesen a sajátunk, csak néha úgy teszünk, mintha mögüle szólánánk. Kukorelly szövege néha így gondolja, néha meg másként. A nyelv és az írás fikatív létű ugyan, de ugyanakkor nagyon valóságos is. Ő is szólhat általunk, és mi is szólíthatjuk őt, hogy legyen segítségünkre. Csak ebben a többtermészetűségében képzelhető el olyan beszéd, ami a nyelvre bízva a kimondhatatlan kimondását.

„*Én nem komcsiztam ki magamat*” (8.) – mondja a beszélő és/vagy társa, a nyelv, amelynek modalitása egyszerre lehet indulattal teli is, meg nem is, hol ilyen, hol olyan, ám jobban áll neki az indulat és a szenvedélyesség, de mindenképpen a *miértre* adhat valami magyarázatot, arra, hogy *ki akar valamit mondani*. De legyen meg az idézett mondat kontextusa is. Így folytatódik: „*Azt hiszem, nem is tudok. Egyszer írtam valamit erről, még a legelső és legutolsó pillanatban, mikor már úgy lehetett komcsizni, hogy nem volt érdemes, arról, hogy mi ez, mi volt és mi maradt, én mi voltam, hogy mi maradt bennem. Igazából azonban hozzá se kezdtem, elfelejtettem, mielőtt megtanultam volna, most pedig ki kellene találnom, aztán kitalálni hozzá azt is, amire vonatkozik. A formát, amiben cirka negyven évig éltem, és ami úgy hullott szét, eltűnt, az emlékezetből tűnt el, hogy csak a képzelet segíthet. A tódtítás, a mese.*” (8.) Ezek szerint, miközben egy már egyszer elmondott/leírt szöveget mond újra, másként, hogy csak úgy, mint akkor, (újra) létrehozassa önmagát és világát, meg kell alkotni a hozzá való nyelvet, ami által (újra) megteremtődhet valami vagy a valami előtti lenyomata. A késztetés és az igyekezet tehát szétfeszíti önnön és a nyelv korlátait, vagy legalábbis ez lenne a(z ugyanakkor megvalósíthatatlan) cél. A beszélő (az írás?) két okból utasítja el a múlt rendszerről való beszédet, egyrészt annak beszédmódja miatt, másrészt etikai szemszögből, hiszen mindenki részese volt a múltnak, akár szenvedő alany, akár csak mint a rendszer apró fogaskereke, passzív szemlélődő: „*akik nem csináltak semmit. Vagy majdnem semmit. [...] akik csak úgy, miközben reggel szépen fölkeltek, azután pedig estve lefeküdtek, legitimálták a rendszert. Meg még álmukban is. Azzal, hogy egy levegőt szívtak vele*” (16.) – elvtárs, mint mindenki, aki nem tett elene. Persze ha tett is, akkor azt csakis a rendszer tűrőképességének vagy engedékenységé-

nek szolgálatában tehetette, mint ahogy erre az idézett Márai-írás (1. jegyzet) elhelyezése utalni enged. Tehát akárhogy beszélünk is róla, elene vagy benne, mindenképp a róla való beszéd lehetetlenségével állunk szemben. Mit tehet ekkor az író? Várja, hogy a nyelv mondjon el valamit, övé pedig a már említett igyekezet? A hiábavaló igyekezet? Az eleve kudarcra ítélt vállalkozás sikere? Marad a Kukorelly Endre által választott megoldás: ki kell találni egy olyan közeget, formát, amelyben értelmessé válik a rendszerről való beszéd, igaz, eleve célt téveszt, de *jel*ként utal(hat) a megtörténtre: emlékezetként, képzeletként, meseként, tódításként.

A *miértre* azonban van még válasz. Tisztázni kell a helyzetet és önmagunkat. („*Csak azért mondom ezt, mert itt egyetlen halk pardon még el nem hangzott. [...] Magunkon kezdeni a dolgot.*” [15–16.]) Rendezni kell „*A rosszat. Ami annyira fáj*”. (98.) Az írás mint gyógykezelő segédlet funkcionál. „*Az emlékezetem helyett írok, rendezkedésből. Talán nem visszaírom, a leírás inkább elkülönít [...] Ha leírom, megcsinálom, és ha leírtam, megvan nekem, mégis külön van, külön vehető. Legyen meg és legyen külön, szerintem jó volna így, nem akarok, akár a fene ezen az iszonyaton, mondjuk az úgynevezett kommunizmuson rágódni.*” (98.) A beszélő megnyugvást remél ezért, vallomást tesz, kommentál, mesél, felidéz, kitakarítja az emlékezetét azáltal, hogy visszaemlékezik, meg akarja ragadni a megragadhatatlant, kimondani a kimondhatatlant, mesél, képezeleg, *leporol*. Nem eltakarít, inkább rámutat az (emlék)romokra, szóra bírná vagy szóval tartja őket. A rom ettől még rom marad, illetve ROM.

A rom nem a halál helye, hanem valami elmúlt, ezért hozzáférhetetlen *jele*. A megelőzőttség érzetét kelti, a megelőző dologra emlékeztet, például a történelemre. Olyan dologra, ami csak olvasható az emlékezet számára, akár a saját emlékezete, akár nem, azaz ROM (= Read Only Memory, számítástechnikai szakkifejezés). Kukorelly beszélői mégiscsak arra törekednek, hogy hozzáírjanak ehhez a múlthoz, vagy újraírják azt. Így társul a ROM mellé a RAM (Random Access Memory = véletlen hozzáférési memória), így íródna a mégiscsak személyes élettörténeti tapasztalatok alapján működő emlékezet révén

a kommunista éra emblemikus eseményei, a rendszer által bukásra ítélt család története, az úttörő-, fogoly-, munka- és haláltáborok emlékezete, a KISZ-szoba, a mozgalmi indulók, a brigádnapló, a szuhumibeli, szocsibeli nyaralások, a sorkatonaság, a marxista gyorstalpalók, az ünnepségek hangulata, '68, '56, az élelmiszerhiány, az akasztások, a Ceausescu házaspár kivégzése, Bős–Nagymaros, Nyugat-Németország stb. Minden, ami értelmetlenséget hagy maga után, keserű szájját, minden, ami rommá vált, ami a szovjetónió.

A címként és alcímként szereplő rom és szovjetónió szavak (utóbbi szándékoltan rontva, megkülönböztetve így a Szovjetuniótól mint államszövetségtől) a rombolás fogalmán keresztül egészítik ki, magyarázzák meg egymást. A Rom/ROM persze jele annak az áthalásnak, ami Kukorelly szövege és Vörösmarty 1830-as A ROM című epikus költeménye közt létesül, ahol „*a dúlás komor istene, ROM*”, és amely kapcsolatot a könyvben két idézet is megerősít, bár ezenkívül a két szöveg nem kötődik egymáshoz. A szovjetónió minden, ami romokat hagy maga után, amikor „*mindent, de mindent elpusztítanak, és amit a pusztulás helyére építenek, az is mind, nincs semmi kivétel, csupa irgalmatlan pusztítás*” (13.). A pusztítás kiterjed térre és időre, személyre és tömegekre, külsőre és belsőre. A szovjetónió közeg, amiben benne vagy, és ami benned van, de legfőképpen ízléstelenség. Egyszerre valóságos és egyszerre színház. „*A szovjetónió rom.*” (93.) Nem marad más, le kell írni ennek az apokalipszisnek az esztétikáját, ízléstelenségét, még ha jellege szerint hiányában, a hiány pusztá romjaként mutatkozik is meg előttünk.

Hogyan jeleníti meg a nyelv mindezt az olvasó számára? Esszéisztikus, datált naplóbejegyzés-szerűségek, néhol a tárca, néhol a lektűr nyomait mutatva, idézetek, mottók, megjegyzések, jegyzetek (apró baki: a 42. jegyzettől csúszik a számozás és az utalás egymáshoz képest, plusz két 54-es index van, de csak egy jegyzet hozzá), Kukorelly költői és prózai munkájára oly jellemző törtek, tört sorok, tört történetek, emlékfoslányok, szójátékok, kicsit dühös vidámság. Ez a leltár, kicsit mégis több. Az egyes fejezetek elején sorakozó mottók feladatukhoz híven valamelyest bevezetik, magyarázzák, összefoglalják, metaforizál-

ják az utánuk következő szövegrész tartalmát, nincs is velük semmi baj. A főszövegekben felhalmozott, de időnként a jegyzetekbe átmentett idézethalmok azonban néha jelentősen felborítják az írásmű egyensúlyát. Miről is van szó? A szovjetóniót ecsetelve, a Szovjetunió és baráti államainak ideológiáját, politikáját s benne az egyén létét elbeszélő nyelvnek vissza-vissza kell lapoznia már megírt, hasonló tematikájú könyvekbe, visszaemlékezésekbe (Jászi Oszkár, Illyés Gyula, André Gide, Dosztojevszkij, Sinkó Ervin, Oszip és Nagyevsda Mandelstam egyes könyveiről van szó), hogy velük együtt vagy akár rajtuk sírjon, kacagjon, kritizáljon, búsuljon, szitkozódjon, vagy a szava is elálljon. A létrehozott szövegek olvassák ezeket a régi szövegeket, megpróbálják saját részükké tenni őket, beépíteni önmön érvelésük menetébe, azonban ez láthatóan nehezen kivitelezhető, mondhatni, kilóg a lóláb. Ugyanis a Kukorelly-féle szöveg retorikája, hangneme és ezekhez társítható nyílt vagy kevésbé kifejtett politikuma, gondolatisága és például Illyés vagy Gide oroszországi beszámolója vagy Sinkó EGY REGÉNY REGÉNYE című műve ilyen módon nemigen egyeztethető össze. A kontextusból való kiragadásuk még csak hagyján, de időbeli és gondolatrendszeri távolságuk miatt beilleszthetőségüket sikertelennek érzem. Egyrészt számtalan más munkát lehetett volna idézni, ahogy például a *Szabad Nép* vagy az *Ötéves Terv* blőd cikkei el is érik a kívánt hatást, másrészt az idézetek nem tudtak szervesen egymásra épülni, hiányzik a valódi párbeszéd közöttük. Ez főleg akkor kirívó, mikor egyes fejezetrészek (lásd 11.) többnyire csak az idézetek halmozásával operálnak, mintegy magukra vannak hagyva, hadd fecsegenek csak egymás közt, önműködve, önmagukért. Minthogy a szöveg komolyan veszi magát, méltánytalan, hogy vendég szövegeinek nem mindig biztosítja a kellő tiszteletet.

A könyv zárлата, kódája, „levezetés”-képpen, mikor már a prózai szó elfogyott, a költészetet hívja segítségül, hogy hatásában megerősítse és még egyszer összefoglalja az addig elhangzottakat. Egy történeti dokumentáció szövegrészletei szolgálnak alapul a verssorokba tördelt ritmikus prózának, mely a koholt vádiratok és kulisszaperek nyomorúságát idézi meg bizarr módon.

Hiszünk-e Kukorelly Endrének, mikor azt

állítja, hogy ez a szovjetónió története? Találunk-e csatlakozási pontokat a saját történetünk, képzelt valóságunk és az ő története között? „Az én történetem rólam beszél” (70.) – mondja ő, de vajon mennyire járható át mások számára ez a történet? A hasonlóság a másságból is fakadhat, mint ahogy a másság is talál hasonlóságot magához. Mindenkin megvan a maga története. Egy történettel gazdagabbak lettünk, ha mi magunk máshogy éltük is meg és máshogy mondanánk is el „ugyanazt”. A nyelv végül nem adja meg az elmondhatóság örömét, nem tünteti el a romokat, de Kukorelly, ahogy az olvasó is, megelégszik mással. „Hiszen csak bocsánat lehetséges úgysis, és minden magyarázat lehetetlen.” (16.)

Rácz I. Péter

SZENT KIRÁLYOK NAPJAINKBAN

Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek
Balassi Kiadó, 2000. 372 oldal,
59 fekete-fehér és 30 színes kép, 1800 Ft

Amióta „nincsen többé szeretett király”, lehet tudományos vizsgálódás témája a középkori uralkodókultusz. Nyilvánvaló, hogy – oly sok más, egykori jelenséghöz hasonlóan – meg kellett szűnnie ahhoz, hogy kívülről, objektíven lehessen szemlélni. Nem folytatása és nem továbbélésének formája sem a modern alkotmányos monarchiák reprezentációja, tagjaik népszerűsége, amint nem bizonyult átvihetőnek az egyénnek az állam iránti érzelmeire sem (például „a haza szentsége” formájában). Így e témakör tárgyalása mindennek előtt tiszta tudományos tanulságokat kínál (leginkább az emberi mentalitás történetére nézve), továbbá megfelelő megközelítésmódot és magyarázó elvet számos irodalmi és művészeti alkotáshoz. Valójában a középkor irodalmi és ábrázolási hagyatéka jelenti azt a talajt, amely a dinasztikus szentkultuszt máig életben tartja: végső soron tehát esztétikai transzformációjáról van szó.